

LBRIS

We MUZEUL JUDEȚEAN
boo DE ISTORIE BRAȘOV

NICOLAE PEPENE

CETĂȚUIA BRAȘOVULUI

BRAȘOV 2023

Cuprins

O Citadelă într-un oraș fortificat	5
Introducere	7
01 Așezări și cetăți	9
02 Sfinții cavaleri și capela Sfântului Martin	14
03 Casa Sfatului de pe Dealul Sf. Martin între zidurile Coronei	20
04 Turnul zidarului Johannis	26
05 Armata Moldovei pe Dealul Sfântului Martin	30
06 Cetatea nouă	34
07 Cetățuia, înainte și după incendiu	42
08 Vreți, nu vreți, Majestatea Sa vă protejează!	50
09 Steagul galben și negru	57
10 Cetatea împărătesei	73
11 1849	101
12 Primele preumblări pe locul unde a fost măsurat meridianul Europei	112
13 Închisoarea și Șirul hoților	157
14 Castelul regelui	168
15 Armata nu este cu noi	180
16 Depozit al Arhivelor Statului	199
17 Stație de radio și blocuri pe Dealul Cetății	209
18 Fonodiateca din Cetățuie	216
19 Oficiul Național de Turism „Carpați” Brașov	220
20 Investiția „Amenajare Cetățuia Brașov”	224
21 Predare–primire	228

22	Restaurant cu specific medieval	235
23	Produsul turistic	251
24	Plan înclinat la Cetățuia Brașov	254
25	Proiect excepțional	259
26	Turnul cu lift	277
27	Cetatea Brașovului	298
28	Certificatul de proprietate	315
29	Primăria Brașov câștigă și când pierde	320

01 | Așezări și cetăți

Un Brașov medieval fără case, turnuri de apărare și biserici înseamnă o margine de câmp delimitată de o albie largă de apă curgătoare¹, care strânge nenumărate izvoare ce vin de peste tot, și de pîteni de deal care urcă lin către munți. Acest arc deschis în pământ roditor are în mijloc două dealuri. În sus, dincolo de culmile acestor pivoți, este o vale largă ce se termină cu o luncă tăiată de o gârlă din care o parte tihnește într-o mlaștină. La răsărit, valea are protecția unei tâmpe, iar către apus ține de un plai care urcă spre poienile pădurilor de brad. Valea se înfundă destul de repede între coaste repezi.

Pământul roditor, pășunile cu iarbă bună și pădurile bogate în vânat, dar și în lemn pentru construit și încălzit locuințe au fost resurse subînțelese pentru acest peisaj, iar așezarea oamenilor aici, indiferent de locul nașterii lor, trebuie să fi fost legată de agricultură și de creșterea animalelor. Apoi, locuirea a însemnat drumuri: cărări, ulițe, drumuri până la așezările vecine și drumuri de legătură cu trecătorile munților din jur. Când aceste repere sunt trecute, peisajul devine istoric.

Dr. Pič² de la Universitatea din Praga a fost oaspetele Brașovului în anul 1886. „Încă apropiindu-se cu trenul de Brașov i-a bătut la ochi forma exterioară a dealului Șprenghiului din dosul bisericii Sf. Bartolomeiu de la capătul Brașovului vechiu. Sosind în Brașov a profitat de această ocaziune spre a face niște săpături pe vârful aceluia deal, și cerând permisiune în scopul acesta de la primăria de aci a și obținut-o cu condițiunea ca să raporteze primăriei despre rezultatul săpăturilor. În prezența dlui. primariu de Brennerberg, dl. Dr. Pič a pus de a săpat în mai multe locuri din vârful dealului și rezultatul acestor cercetări l-a cuprins în un raport, adresat oficiului primăriei”. Pe 27 iulie 1886, „cu totul s-a săpat în 9 locuri ale spațiului cetățuiei și groapa s-a adâncit până pe stânci”. Au fost scoase la lumină „hârburi de vase”, oase de animale și bucăți de pământ ars. Concluzia distinsului „istoriograf”: valul de cetățuie a fost „în secolul VIII-XI-XII o cetățuie, și încă o cetățuie foarte tare, și eu (prof. Pič – n.n.) n-aș pregeta a zice, chiar cetățuia principală a țării Bârsei”. Cehul a închipuit și o cronologie a stăpânilor cetățuiei: slavi, români și, „când veni în țară ordinul cavalerilor”, coloniștii germani³.

„Vechia cetățuie slavo-română” a lui Pič a fost cercetată atât de sași, cât și de români. Despre ce au construit aici primele generații de coloniști sași a scris, încă din anul 1874, profesorul de gimnaziu Friedrich Philippi: „A fost construită probabil pe vremea când cavalerii teutoni au întemeiat vechiul Brașov, pentru a asigura locuitorilor un loc de refugiu și de apărare în cazul atacurilor dușmanilor. S-a putut constata din vechile ruine, ca și din șanțurile dispuse în raze, vizibile și astăzi⁴, că această cetate a fost rotundă, împrejmuțată de un zid și prevăzută cu un bastion. În interiorul cetății s-au aflat un turn și mai multe case. Nimic nu dovedește că cetatea era unită cu zidul, care înconjoară Biserica Bartolomeu”⁵. În anul 1912, membri ai Muzeului Săsesc al Țării Bârsei, fără cunoștințe despre ce înseamnă un sit arheologic, dar bine intenționați⁶, au săpat în Dealul Șprenghi. Inginerul Gustav Treiber a publicat rezultatele în 1917⁷. Cercetarea profană a fost reluată de același muzeu în 1936-1937⁸.

În final, și datorită contribuției arheologilor din perioada comunistă, pe platoul dealului Șprengghi au fost găsite sau confirmate urme de locuire din epoca bronzului până în secolul al III-lea d.C., o așezare „româno-slavă” din secolul VI, fortificată între secolele IX-XII cu șanțuri și valuri duble de pământ întărite cu palisade, și o cetate de piatră, ridicată în a doua jumătate a secolului al XIII-lea⁹. O analiză critică a acestor date ne îndeamnă a reține că au existat și lucrări de apărare din pământ, dar a căror datare în secolele menționate este improbabilă. Fie pentru că, pe atunci, nu exista vreo autoritate capabilă de o asemenea performanță tehnică, fie pentru că, din aceeași perioadă istorică, nu mai există alte fortificații.

Dacă pentru cetatea de pe dealul Șprengghi titlul de „vechia cetate a Brașovului” este contestat de Brașovia, cetatea din vârful Muntelui Tâmpa, în schimb, Altstadt/Brașovechi, pământul dintre dealul Șprengghi (604 metri) și dealul Sf. Martin (651 metri), a ajuns să fie prețuit fără tăgadă ca prima vatră de locuire a Brașovului medieval, fără dovezi documentare¹⁰ și cu puține urme arheologice, dar cu certitudinea existenței aici a celei mai vechi biserici catolice ridicate de coloniștii sași¹¹.

Despre „Vechiul Brașov”, același Friedrich Philippi a notat în 1874: „La început, ca în toate așezările din Țara Bârsei întemeiate de cavalerii teutoni și coloniștii lor, aceasta era o comunitate rurală, un loc deschis, neîmprejmuit de ziduri și se afla în zona de astăzi a Brașovului, zonă ce astăzi se numește Brașovechi”¹².

În anul 1936, scriitorul Octav Șuluțiu a povestit apariția Brașovului medieval folosind o istoriografie concentrată pe drepturile istorice ale românilor și sașilor. Pentru profesorul de la „Șaguna”¹³, Brașovechi era cartierul cel mai vechi al Brașovului, „cum îl și arată numele”: „Pe locul acesta a fost cea mai veche așezare a orașului de azi. Aici stăteau Românii, în forma în care îi lăsase evul mediu și năvălirile barbare și i-au găsit așa Sașii, când după situarea lor în ținutul Sibiu au început să se lătească peste tot și au ajuns și în țara Bârsei. Sașii i-au gonit pe Români în Șchei, peste așezarea slavă care era mai veche decât a sașilor, dar mai nouă decât a Românilor. Poate Românii să se fi retras acolo din calea Sașilor chiar înainte ca aceștia să fi venit. Poate că Slavii din Șchei se împuținaseră și Românii s-au retras în acel loc mai ferit, mai prielnic unei vieți apărute și din pricina năvălirilor barbare prea dese. Oricum ar fi, Românii din Brașovechi, așezați în Șchei, au deznaționalizat cu totul pe slavi. Iar în locul lor vechi Sașii au pus temeliala unui oraș. Se crede că la început orașul s-a întemeiat acolo în Brașovechi și că numai din pricina înundațiilor, precum și din motive strategice s-au mutat Sașii pe locul unde e azi Cetatea. Faptul e credibil și prin mai marea vechime a Bisericii Bartolomeu din Brașovechi, Biserica Neagră fiind cu 200 de ani mai recentă”¹⁴.

În anul 1937, inginerul Gustav Treiber, unul dintre cei patru fondatori ai Muzeului Săsesc al Țării Bârsei¹⁵, găsește rădăcinile orașului natal sub flamuri cruciate, în introducerea unui articol despre Cetățuia Brașovului¹⁶: „Prima mențiune cunoscută despre Țara Bârsei este în legătură cu acordarea acesteia ordinului cavaleresc teuton în 1211¹⁷. La puțin timp sunt menționate cetăți și așezările germane din apropierea acestora. Curând trebuie să fi fost fondat și Brașovul. Acesta a fost o așezare a Țării Bârsei. Cu siguranță, a devenit oraș două generații mai târziu. Dar nu a fost doar o simplă așezare, ci a fost și punctul de plecare al legăturilor din ce în ce mai strânse și mai vii care îi legau în domeniul ecleziastic, economic și politic cu țările care tocmai se deschideau la sud și est de Carpați. Brașovul era un oraș de graniță. Pe atunci, dincolo de Carpați, începea lumea cumanilor, de acolo au venit mongolii, care deseori au tulburat dezvoltarea liniștită din secolul al XIII-lea”.

În 1845, revista germană „Illustrierte Zeitung” din Leipzig a scris despre istoria Brașovului: „Originea acestui oraș, ca și a multor alte orașe din Transilvania, se pierde în întunericul tradițiilor și a cronicarilor, care nu merită deplina noastră încredere”¹⁸. Este abordarea cea mai potrivită și atunci când apar cavalerii teutoni în peisajul istoric al Țării Bârsei.

Cruciații deschid și istoria Cetățuiei Brașovului! În anul 1868, Károly Török aflase despre cum „unii istorici sunt de părere că ordinul cavalerilor teutoni și-au înființat o fortăreață din lemn și pământ pe vârful dealului pe care se află actuala cetate deja în al doilea deceniu al secolului al XIII-lea, care le-a servit de multe ori”¹⁹.

În anul 1898, scriind despre Țara Bârsei săsească, rectorul gimnaziului evanghelic din Brașov, Julius Gross²⁰ și-a imaginat un turn în apropierea bisericii Sf. Martin și fortificații din lemn pe vârful dealului, unde se află astăzi Cetățuia.

Gustav Treiber susține prezența unui turn de apărare pe Dealul Sf. Martin încă din momentul întemeierii așezărilor care au compus Brașovul. L-a imaginat construit din lemn și „înconjurat de șanțuri și palisade”²¹. Arhivistul brașovean Gernot Nussbächer a reluat această ipoteză în timpul regimului comunist. În anul 1986, când lupta de clasă domina discursul istoric din România, indiferent de originea autorilor, el imaginează o castelare a Țării Bârsei de către comunitățile de coloniști sași sub protecția cavalerilor cruciați ai Sfintei Fecioare Maria a germanilor²². Deși cronicile și documentele menționează greavi care au stăpânit cetăți precum Cetatea Neagră²³ și au avut resurse să se împotrivescă regelui Ungariei, în secolul al XIV-lea, ei nu au fost luați în seamă. Pornind de la necesitatea existenței unor cetăți de refugiu pentru coloniști, a fost avansată teoria organizării a cinci „case” (*Häuser*) în Țara Bârsei și s-a presupus că fiecare „casă” avea în seamă o cetate, care trebuia construită, întreținută, aprovizionată și apărată de către o „centurie” de coloniști, formată din o sută de gospodării. În cadrul fiecărei „centurii” existau câte 10 „decurii”, formate din grupuri de 10 gospodării așezate pe un șir. O așezare se compunea inițial din trei sau patru „decurii”. Centuriile fondate de cavalerii teutoni și cetățile întreținute de coloniștii veniți din Occidentul Europei ar fi fost: centuria Feldioara (reședința Ordinului Teuton în Țara Bârsei)²⁴ cu cetatea Feldioarei; centuria Prejmer²⁵ cu cetatea „Cruceburg” de la Teliu (numele luat după biserica catolică din Prejmer, care avea hramul Sfintei Cruci); centuria Codlea²⁶ cu „Cetatea Neagră”; centuria Râșnov²⁷ cu cetatea Râșnov; centuria Brașov, cu așezările Corona, Sf. Martin și Bartolomeu, aparate de cetatea de pe Tâmpa sau de o cetate necercetată încă, de pe dealul Sf. Martin. Ceea ce nu a remarcat niciun istoric până atunci era faptul că nu comunitățile ridicau acele cetăți mici, ci, în afara regelui, elitele nobiliare tot mai ambițioase.

Potrivit privilegiului acordat în 1211, Regele Andrei al II-lea (1205–1235) a îngăduit cavalerilor teutoni doar fortificații din lemn și pământ pe feuda din arcul Carpaților²⁸. Dacă, mai ales de dragul unei istorii romantice a Țării Bârsei, acceptăm construirea unor cetăți în perioada stăpânirii teutone (1211–1225), acestea ar fi trebuit să fie asemănătoare altor cetăți din provinciile de est ale regatului maghiar, fără o arhitectură excepțională și departe de zestrea cruciată părăsită în Țara Sfântă²⁹. În privința legăturii cu așezările din jur, în acord cu ce s-a întâmplat în Prusia, întreținerea cetăților ar fi căzut în sarcina coloniștilor³⁰. Apoi, alungarea cavalerilor teutoni (1225) nu a însemnat și părăsirea locurilor fortificate de ei. În orice caz, cetățile constituiau investiții foarte importante, care aveau nevoie de îngrijire, în continuare, pentru susținerea apărării granițelor regatului, iar funcționarea lor poate să fie marcată cel puțin până la invazia mongolă din 1241. Însă arheologia nu a susținut cu dovezi materiale teoria moștenirii teutonilor, ale cărei rădăcini se află totuși pe hârtie la începutul secolului al XIX-lea³¹.

După marea invazie din 1241, una dintre cele mai importante schimbări de strategie din partea regatului maghiar a fost răspândirea cetăților de piatră. Regele Bela al IV-lea (1235–1270) a dat prima îngăduință de construire supușilor săi în anul 1247. În anul morții sale se ridicau cam o sută de fortificații regale, episcopale și nobiliare, în diferite puncte ale regatului. Cele mai multe cetăți noi au fost ridicate pe culmi de munte, pe stânci inaccesibile și, deseori, nu erau destinate să devină rezidențe, ci să servească, în caz de pericol, pentru refugiu³².

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în plină ascensiune a mitului cavalerilor teutoni în Țara Bârsei, și despre cetatea de piatră de pe Șprengghi, așa cum am amintit deja, s-a scris că „a fost construită probabil pe vremea când cavalerii teutoni au întemeiat vechiul Brașov, pentru a asigura locuitorilor un loc de refugiu și de apărare în cazul atacurilor dușmanilor”³³. Însă, în istoria castelării carpatice, stăpânul „real” al donjonului de piatră trebuie să fi fost un conducător al sașilor³⁴, și chiar dacă Bartolomeu a fost recunoscut drept punctul central al primei etape de locuire săsească în Brașov, teoretic, se poate admite în raportul dintre coloniști și cetatea greavului lor cel mult o vecinătate sigură, dar care nu a protejat niciodată o populație, ci i-a oferit niște repere de poziționare³⁵.

Se observă foarte bine că localitatea în sine a evoluat separat, cu același binom arhitectonic obligatoriu, al timpurilor: cetate și biserică. Numiți inițial locatori, juzi, apoi chiar comiți, greavii au fost categoria socială suprapusă care a dominat istoria sașilor până în secolul al XIV-lea, o pătură ereditară cu evidente veleități nobiliare³⁶, reflectate și prin locul și înălțimea reședințelor.

În acest context, și evaluând cetatea de pe Dealul Șprengghi la nivelul unei reședințe nobiliare, o cetate de refugiu a sașilor brașoveni pare mult mai probabilă pe vârful Tâmppei (altitudine 994 metri). Autorul primei lucrări despre cavalerii teutoni în Țara Bârsei (1860)³⁷, Friedrich Philippi a explorat și acest peisaj istoric: „*Vechea Cetate de pe Tâmpa este o construcție a cavalerilor teutoni. Ea avea forma literei latine D și era foarte încăpătoare*”³⁸. *Se mai văd și acum urmele zidului drept, care se întindea de la creasta mare a Tâmppei până la cea mică, iar după gropile și ruinele zidurilor scoase de sub dărâmături se observă orientarea spre sud a zidului împrejmuitor, a turnurilor și a vechii porți principale, deasupra căreia se afla binecuvântata Capelă a Sf. Leonard*”³⁹. Adeseori în vremuri de război cetatea a servit ca loc de refugiu atât pentru locuitorii vechiului Brașov (Brassov), cât și pentru străini. Astfel, în anul 1397 Mircea, voievodul Țării Românești, și-a pus aici familia în siguranță înainte de a începe campania împotriva turcilor. În 1421 cetățenii s-au refugiat aici din cauza sultanului Amurath II”. Pentru acele vremuri, „cetate de refugiu” era un termen mult prea simplu; toate cetățile sunt, până la urmă, refugiiu cuiva. Însă amploarea fortificațiilor de pe Tâmpa se potrivește foarte bine, dacă nu pentru teutonii incerți, măcar pentru principala autoritate locală regală din „comitatul” Brașovului. Adică acea formă administrativă care va lăsa urme durabile în Evul Mediu, cel puțin prin continuarea administrării unor alte cetăți (Râșnov, Bran, Podul Dâmboviței).

Dacă dealul Șprengghi și muntele Tâmpa au pentru începuturile lor medievale și unele argumente arheologice, în cazul vârfului dealului Sf. Martin aceste dovezi științifice lipsesc. O cercetare arheologică nouă s-a ocupat numai de biserica locului. Dar validarea acestei evaluări trebuie amânată până la o cercetare arheologică sistematică. În „*la belle époque*” și în perioada interbelică, restricțiile impuse de vecinătatea închisorii militare trebuie să fi fost suficiente pentru a ține departe curiozitatea căutătorilor de comori arheologice; apoi, în perioada comunistă, limitele în spațiu și timp ale șantierului arheologic au fost dictate de termenele finalizării șantierului complexului turistic. În aceste condiții, doar poziția strategică a dealului Sf. Martin, hotar sau scut între Brașovechi și Corona, întreține scenariul unei fortificații de-o vârstă cu primele așezări ale coloniștilor sași, precum a scris și Gustav Treiber: „*Orașul a fost înconjurat de un șanț și zid de palisade chiar de la început, iar punctele avansate dominante ale terenului au fost, de asemenea, fortificate. Acest lucru este valabil și pentru Martinsberg (mai târziu Schloßberg), care închide orașul către câmpie și domină intrările. Și pe măsură ce importanța militară a acestora a crescut de-a lungul secolelor, aceste fortificații s-au extins din ce în ce mai mult până au ajuns la proporțiile pe care le cunoaștem acum în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*”⁴⁰. Din interpretarea lui Treiber, este greu de admis că de la început s-au construit o mulțime de puncte diseminate pentru apărarea locurilor. Ar fi presupus un efort material major, conjugat cu observarea treptată a performanței armelor (în special a tunurilor).

1. De o apă curgătoare pare să fie legat și numele românesc al orașului. Prima formă documentară a toponimului „Brașov” apare în anul 1252, când este menționată „terra Saxonum de Barasu” (= pământul sașilor din Brașov), dar el se referă la Țara Bârsei! Despre denumire se crede că indică o origine dintr-o limbă turcică, cu sensul de „apă limpede”, și se bănuiește că se referă la râul Ghimbășel. (Gernot Nussbächer, *Începuturile orașului Brașov în Caietele Corona: Contribuții la istoria Brașovului*, caietul 5, Brașov, 2006, p. 16-17; Pavel Binder, *Etimologia, sensul inițial și evoluția numelui topic „Brașov”*, în vol. *Limbă și literatură*, VIII, București, 1964, p. 411-420).
2. Josef Ladislav Pič (1847-1911), unul dintre fondatorii arheologiei din Cehia; profesor la Universitatea Carolină din Praga (din 1883), primul curator al departamentului de preistorie al Muzeului Național din Praga.
3. *Vechia cetate a Brașovului* în „Gazeta Transilvaniei”, anul XLIX, nr. 161, 19 (31) iulie 1886 și „Telegraful român”, anul XXXIV, nr. 78, 22 iulie/3 august 1886.
4. Ruinele au fost distruse în timpul exploatării calcarului din zonă (1955).
5. Friedrich Philippi, *Din trecutul și prezentul Brașovului*, ediția a II-a, îngrijită de Bogdan-Florin Popovici și Nicolae Pepene, traducere Florian Cincu, Brașov, 2016, supliment revista „Astra”, seria nouă, an VII (L), nr. 1-4 (345-348) – 2016, seria „Biblioteca istorică a Brașovului” (6), p. 33.
6. Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică: fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, p. 14.
7. G. Treiber, *Grabungen auf der Kuppe der Gesprengberg in Kronstadt*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift”, LX (1917), nr. 1-2, p. 94-95.
8. G. Treiber, *Die Burg auf dem Gesprengberg*, în „Mitteilungen des Burzenländer sächsischen Museums”, Brașov, 2 (1937), nr. 1-4, p. 44-47.
9. O sinteză recentă despre acest subiect a fost realizată de prof. Ion Dumitrașcu, „de la preistorie la geneza etnică” și „continuitate la începutul Evului Mediu timpuriu”, în Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *O istorie a Brașovului din cele mai vechi timpuri până la începutul secolului XX*, Brașov, Libris Editorial, 2017, p. 7-23.
10. Cel mai vechi document scris păstrat despre o parte a teritoriului actualului județ Brașov datează din anul 1206, când regele Ungariei, Andrei al II-lea, donează teritoriul de la izvorul râului Cosd (Valea Mare, azi Văleni) lui Johannes Latinus și menționează localitățile înconjurătoare: Bărcut, Cobor, Felmer, Lovnic și Șoars (*Documente privind istoria României*, seria C, Transilvania, veacul XI-XIII, vol. I, București, 1951, doc. nr. 54, p. 52-53).
11. „Biserica Sf. Bartolomeu ce se află acum la capătul Brașovechiului, propriu-zisa biserică parohială, se afla odată în mijlocul vechiului oraș”. (Fr. Philippi, *Din trecutul și prezentul Brașovului*, p. 18).
12. *Ibidem*.
13. Octav Șuluțiu a fost profesor la Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov în perioada 1935-1942.
14. Octav Șuluțiu, *Brașov*, ediția a II-a, îngrijită de Bogdan Florin Popovici și Nicolae Pepene, Editura Suvenir, Brașov, 2017, supliment revista „Astra”, seria nouă, anul VIII (LI), 2017, nr. 1-2 (349-350), seria „Biblioteca istorică a Brașovului” (7), p. 16.
15. La 3 februarie 1908, fabricanții Julius Teutsch și Friedrich Deubel, inginerul Gustav Treiber, litograful Eduard Julius Lehmann și funcționarul municipal Franz Podek au pus bazele Reuniunii Colectărilor Brașoveni (*Vereinigung Kronstädter Sammler*). Muzeul Reuniunii/Muzeul Săsesc al Țării Bârsei a fost deschis la 12 iulie 1908, în două încăperi închiriate într-o clădire din Prundul Rozelor. La 29 septembrie 1908, reuniunea și-a extins sălile de expoziție după ce a închiriat de la Presbiteriul Evanghelic C.A. un spațiu în clădirea din Târgul Cailor nr. 2. În 1913, Comunitatea Evanghelică locală a cedat muzeului al doilea etaj al vechii clădiri a Gimnaziului german și pe cel similar al clădirii învecinate din Curtea Honterus, precum și Bastionul Țesătorilor.
16. Gustav Treiber, *Kronstadt und das Schloß auf dem Schloßberg*, în „Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums”, an II (1937), Brașov, p. 29.
17. A doua etapă a colonizării sașilor în Țara Bârsei se pare că a fost condusă de Ordinul Cavalerilor Teutoni. Regele Andrei al II-lea i-a adus pe cavalerii călugări în Carpați în anul 1211, la 7 ani după ce cruciații au ocupat Constantinopolul și au proclamat Imperiul Latin. Țara Bârsei era un teritoriu în care autoritatea regelui maghiar era contestată de războinicii cumani. Cavalerii teutoni s-au apucat cu multă râvnă să stăpânească ținutul de graniță: au construit cetăți și au populat sate cu coloniști aduși de pe malul Rinului. Însă ambiția de a ieși de sub autoritatea regală a pus capăt muncii lor. Cruciații au fost alungați de armata regală în anul 1225, după ce și-au pus pământurile sub protecția Papei Honoriu al III-lea.
18. Articolul a fost reluat în limba română în „Gazeta Transilvaniei”, anul LXV, nr. 62, 17 (30) martie 1902.
19. Török Károly, „Hazánk s a Külföld”, an IV, nr. 17, 23 aprilie 1868.
20. Julius Gross, *Aus der Geschichte des Burzenlandes in Das sächsische Burzenland*, 1898 p. 42.
21. Gustav Treiber, *Kronstadt und das Schloß auf dem Schloßberg*, p. 29.
22. Gernot Nussbächer, *Din cronici și hrsoave: Contribuții la istoria Transilvaniei*, Editura „Kriterion”, București, 1987, p. 23.
23. În 1331, Ioan și Jacob, fiii lui Nicolae Magnus din Râșnov (poate chiar greavul) au fost răsplățiți de regele Carol Robert de Anjou cu sate din Țara Bârsei pentru recuperarea cetății Codlea de la unchiul lor, Solomon de Brașov. (Nicolae Pepene, Bogdan-Florin Popovici, *Legendele Țării Bârsei*, Brașov, Editura Suvenir, 2011, p. 146-147).
24. Cu localitățile Feldioara, Măieruș, Rotbav, Bod și Hălchiu.
25. Prejmer, Hărman și Sânpetru.
26. Codlea, Vulcan și, probabil, alte două așezări dispărute ulterior, Stoindorf și Arlsdorf.
27. Râșnov, Cristian și Ghimbav.
28. *Documente privind istoria României*, veacul XI, XII și XIII, seria C, Transilvania, volumul I (1075-1250), București, Editura Academiei R.P.R., 1951, nr. 77, p. 150-151.
29. Adrian Andrei Rusu, „*Vânătoarea*” după cavalerii teutoni în Transilvania și vecinele ei, în „Astra”, serie nouă, an II(XLV), 2011, nr. 3-4 (327-328), p. 65.
30. *Ibidem*, p. 70.
31. Bogdan-Florin Popovici, *Cetatea de dinaintea cetății Bran. O poveste a poveștilor* în „Astra”, serie nouă, anul II (XLV), 2011, nr. 3-4 (327-328), p. 74.
32. Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan: istoria Ungariei medievale 895-1526*, ediția a II-a, îngrijită de Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, p. 132.
33. Fr. Philippi, *Din trecutul și prezentul Brașovului*, p. 33.
34. Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică*, p. 273.
35. *Ibidem*, p. 351.
36. *Ibidem*, p. 282.
37. Friedrich Philippi, *Die deutschen Ritter im Burzenlande*, în „Kronstädter evang. Gymnasial-Schulprogramm”, 1860/1, editor Johann Gött, Kronstadt, 1861.
38. Pentru cetatea Brașovia (*Brassovia, Brassenburg*), cercetările arheologice au identificat o suprafață foarte mare (2,3 hectare). În grădina cetății au fost descoperite urmele unei capele romanice.
39. Sfântul Leonard, patronul prizonierilor.
40. Gustav Treiber, *Kronstadt und das Schloß auf dem Schloßberg*, p. 30.

02 | Sfînții cavaleri și capela Sfântului Martin

Ultimele cercetări arheologice indică dincolo de orice îndoială că sașii au început deja colonizarea Țării Bârsei în a doua jumătate a secolului al XII-lea¹. În mai puțin de 100 de ani, așezările întemeiate de ei au fost lovite de șocul mării invazii mongole din 1241. În privința reconstituirii organizării coloniștilor în ținutul de graniță după acest moment, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, comunitățile au fost grupate după scaunele de judecată: Brașov, Feldioara², Râșnov³, Prejmer⁴ și Codlea⁵. Scaunul Brașov ar fi fost format din așezările: Corona (așezarea de mai târziu Brașov-Cetate); Brașovechi, la poalele dealului Sf. Martin; Bartolomeu și probabil, în prima împărțire, Bod, fiindcă hotarul inițial al Brașovului se întindea până la râul Olt⁶.

Greavii, cei care au reprezentat drepturile și interesele coloniștilor față de promisiunile și pretențiile autorității regale, au avut o poziție dominantă în primele secole de istorie săsească, atât la figurat, cât și la propriu. Descendenții celor care au supravegheat împărțirea pământului și ridicarea așezărilor au format o pătură asemănătoare celei nobiliare, în secolele XIII–XIV⁷. Hramul bisericii săsești de pe dealul Sfântului Martin amintește de o sarcină principală a greavilor: strângerea censului anual de Sînmartin (Sfântul Martin, simbol al carității pentru săraci), pe 11 noiembrie, data la care se încheiau în mod tradițional muncile agricole, recolta era deja rânduie în cămări și hambare, iar credincioșii intrau în cele 40 de zile ale postului Crăciunului. Or, Brașovechi, așezarea de lângă dealul botezat cu numele sfântului din Tours, era locuită de agricultori. Prin urmare, nu sunt hazardate teoriile despre un nucleu rezidențial nobiliar apărut în legătură cu reședința unui greav, dar și cu sediul comitelui de Brașov. Însă alegerea hramului poate fi și mai complicată de atât⁸.

Se spune că organizarea Țării Bârsei a fost încredințată de rege, după alungarea cavalerilor-călugări, comiților de Brașov, nobili de origine maghiară. Din împrumutarea seniorului, pe lângă numirea castelanilor și controlul garnizoanelor, ei erau judecători supremi ai comitatului, încasau taxele vamale și dețineau monopolul comerțului cu sare și uzufructul morilor și apelor. Între altele, și întemeierea *Altstadt*-ului a fost pusă în legătură cu importanța comiților de Brașov, fiind localizată „cândva între anii 1225–1252 în preajma unui comitat nou înființat, care își avea sediul pe dealul bisericii Sf. Martin”⁹. Ipoteza se confruntă însă cu realitatea potrivit căreia cetatea regală a locului a fost pe Tâmpa și ea a fost cedată orașului în vremea lui Sigismund de Luxemburg.

În secolele XIII–XIV, funcția de comite al Brașovului s-a moștenit în cadrul familiei nobililor de Jimbor (*Zsombor*, *Sommer*) din comitatul Dobâca¹⁰. Nicolae, fiul comitelui Symon de „Brassau”, a primit satele Tohan și Budila de la seniorul său, Ladislau al IV-lea Cumanul, cu ocazia vizitei regale la Brașov, în 1288¹¹. În anul 1333, nobilul ardelean apare în documente ca „Nicolai de Brassov, alias de Sombor”, iar peste câțiva ani (1341–1342), fiii săi Ioan și Iacob sunt menționați în calitate de comiți ai comitatelor Brașov și Bistrița¹². În anul 1343, magistrul Ladislaus încheie lista familiei Sombor, fiind atât comite al secuilor, cât și al Brașovului.

A urmat Andrei Lackfi, care a reunit sub autoritatea de comite, între anii 1344–1350, Brașovul, Secuimea, Bistrița, Sătmar și Maramureșul. Titlul de comite de Brașov, ca atare, apare ultima dată în anul 1355. După acest timp, funcția a fost cumulată de comiții secuilor. Începând din anul 1462, funcția de comite al secuilor este legată de demnitatea de voievod al Transilvaniei, iar autoritatea acestuia pe teritoriul comitatului Brașov a fost exercitată de castelanul cetății Bran¹³.

Deși sunt numiți „de Brașov”, comiții puteau să aibă sediul în alte localități. Totuși, pentru localizarea reședinței lor pe raza dealului Sf. Martin din Brașov avem până acum trei repere: un nucleu rezidențial feudal, vecinătatea unui punct vamal și o biserică. Însă trebuie să subliniem că nu a identificat nimeni, cu certitudine, primele două repere.

Întemeierea unei forme de habitat particulare era semnalul comanditarilor de a nu se mai confunda cu o categorie socială comună, „înălțarea” lor față de colectivitatea rurală, văzută ca un grup social inferior. Poziția rezidenței, aflată pe deal, aproape de sat, dar nu în interiorul acestuia, indică dorința manifestă de a nu se amesteca cu ce era țărănesc și umil. Desigur, construirea unei case noi, poate fortificate, dar sigur impunătoare față de locuințele comunităților din jur, avea în plan și condiții de trai peste nivelul obișnuit al acelor timpuri¹⁴.

În 1970, Paul Binder a localizat curtea feudală din Brașov, legând-o de reședința unui greav, pe un „punct fortificat timpuriu”, situat „în centru sau la marginea nucleului intravilan așezat între curțile cetățenilor, în cazul sașilor a țăranilor colonizați”, și a găsit un „argument hotărâtor” în cronică lui Joseph Teutsch (1702–1770): judele orașului Brașov, „Petrus Comes”, amintit în documente și ca „Petrus iudex de Brassow”, a renunțat în anul 1447 la dreptul asupra terenului pe care s-a construit capela Sf. Martin. Până la momentul donației, terenul aparținea comiților de Brașov. Însă trebuie notat faptul că titlul de „comes” a fost utilizat ca unul de ierarhie socială (ca și „magister”) și nu era, în mod obligatoriu, un titlu de administrator. Aceste formule (*comes* și *magister*) au ieșit din uz pe parcursul dintre sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea.

Pentru P. Binder, „*edificiul situat în locul actualei case parohiale Sf. Martin poate fi considerat ca sediul și proprietatea ereditară a greavilor, adică a feudalilor locali din Brașov. Faptul că hramul capelei de aici poartă numele sfântului în ziua căruia (11 noiembrie) se percepea cenzul anual nu poate fi doar o coincidență*”¹⁵. Apoi, în cele mai vechi liste de impozite ale populației brașovene au fost identificați contribuabili cu funcții importante care au asigurat continuitatea funcției de comite de Brașov și care locuiau la sfârșitul secolului al XV-lea în sectorul situat pe nivelul inferior al dealului Sf. Martin: comitele secuilor (*Czekell greff*), urmașul direct al comitelui de Brașov, și Hanăs Pârcălabul (*Burghgrafen Hannis*), comandantul cetății Bran¹⁶. De la un anumit moment, în Brașov, singura autoritate reprezentându-l pe rege a devenit judele regal (de obicei un localnic onorabil ori suspus).

Prin meandrele documentelor medievale trebuie să orientăm diversele înclinații ale stăpânului/stăpânilor din dealul Sf. Martin și luând în considerare varianta suprapunerii titlului de „comite” pentru mai multe realități din teren: mare slujbaş regal, nobil, greav sau chiar titlu de reverență¹⁷.

În anul 1928, Eric Jekelius¹⁸ a imaginat pentru epoca extinderii granițelor regatului Ungariei către răsărit un drum al armatelor regale, care ajungea la Brașov dinspre ținuturile colonizate cu secui, trecea printre dealul Melcilor și Dealul Furcilor, ocolea Dealul Sf. Martin și apoi cobora spre Bartolomeu. Pentru apărarea acestui drum, istoricul sas s-a gândit că au fost ridicate cetăți regale și amintește de Tâmpa¹⁹. În favoarea Dealului Sf. Martin a fost folosită informația că la poalele sale, la bifurcația dintre străzile actuale Lungă și De Mijloc, se aflau „Două porți” (*Bei den zwei Porzen*), un nume care sugerează existența unui vechi punct de control sau de vamă²⁰, unde încasările pentru vistieria regală erau controlate de comiții de Brașov²¹. Într-o referință se spune că la anul 1800, zidul cu cele două porți a fost dărâmat și groapa podului ridicător a fost umplută²². O astfel de formulă arhitecturală de protecție a fost folosită de multe ori pentru locurile de percepere a unor vămi, fiind explicată de necesitatea adăpostirii gărzilor și de păstrarea valorilor vămuite²³.

Gustav Treiber leagă această vamă din „Două porți” de istoria Cetățuii.

El consideră că, anterior secolului al XVI-lea, pe vârful Dealului Martin a fost ridicată o fortificație „din lemn și pământ”, tot pentru a proteja „punctul de taxare de la poalele muntelui”²⁴. Este o ipoteză exagerată, care ignoră diferența dintre vamă și arhitectura punctului vamal.

O legendă populară săsească din secolul XIX interpretează înțelesul notării anului 1235, anul fondării Brașovului, pe un tablou păstrat la Sibiu, în muzeul baronului Samuel von Brukenthal, în legătură cu un primar legendar al Brașovului și vechimea capelei Sf. Martin. Toată povestea pleacă de la datarea picturii: „Data care, chiar dacă nu este autenticată, este cel puțin posibilă, sau chiar probabilă, pentru că avem de-a face cu unul dintre vechii sfinți «cavaleri»”, a scris pictorul Eduard Morres în *Das Burzenland* (1928)²⁵ și a ales să identifice personajul din tabloul istoric cu Lucas Hirscher²⁶, un „cavaler” care ar fi fost judele Brașovului în anii 1238–1256, „el fiind unul dintre primii juzi ai orașului Brașov care locuia de altfel în Brașovechi”. Astfel, reprezentarea capelei Sf. Martin pe tablou putea să fie explicată și după locul reședinței judeului de legendă, dar Morres îi alege rolul de ctitor: „Referitor la construirea capelei Sf. Martin se spune că aceasta a fost construită în timpul judeului Brașovului Lucas Hirscher (1238–1256), mai mult sau mai puțin pe cheltuiala sa proprie”. Același cavaler ar fi avut și meritul construirii cetății Bran: „În această pictură se observă într-o parte un castel, ce se consideră a fi Castelul Bran, pe care l-ar fi construit acest Hirscher”. Apoi, romanticul Eduard Morres nu cunoștea poziția cavalerilor în ierarhia medievală. Aceștia erau cei mai modești dintre nobili și, oricum, în ambianța unui oraș nici nu aveau ce căuta (privilegiile nobiliare se contraziceau cu obligațiile participative ale orașenilor).

Mult timp, tabloul pictat cu portretul primarului a devenit pentru sași izvorul istoric al stabilirii vechimii bisericii Sf. Martin în jurul anului 1235. Încă din 1813, Lukas Joseph Marienburg, profesor și director la liceul evanghelic săsesc din Brașov, notează: „Prin urmare, biserica trebuie să fi existat înainte de anul 1235. Așa se zice!”²⁷. Însă analiza critică a tabloului a avansat concluzia că Gregorius a pictat un strămoș imaginar al familiei Hirscher. Mai mult, se pare că autorul tabloului a servit interesul familiei de patricieni pentru crearea legendei despre strămoșii lor îndepărtați²⁸. Tabloul a fost comandat, cel mai probabil, de Lucas Hirscher III, zis „cel Mic”, jude în perioada 1535–1541. Între anul pictat pe tablou și anul începerii mandatului de jude pentru Lucas Hirscher III sunt 300 de ani, o cifră rotundă care nu poate să fie întâmplătoare. Astfel, personajul pictat de meșterul Gregorius poate să fie chiar cel care a comandat lucrarea, dacă excludem varianta omagiului dedicat unui „sfânt cavaler” pomenit în poveștile familiei sale, ajunsă în secolul al XVI-lea la apogeul puterii politice și economice. Cât de mare era orgoliul familiei Hirscher pentru recunoașterea importanței sale în istoria Brașovului a fost demonstrat și de inscripția de pe mormântul ultimului Hirscher (decedat 1674), că familia sa „a stăpânit” la Brașov 500 de ani²⁹.

Datele arheologice care susțin existența unui centru de putere pe Dealul Sf. Martin, însă nu mai devreme de secolul al XIV-lea, sunt în legătură cu capela catolică de aici. Construit în stil gotic³⁰, locul de rugăciune a fost conceput ca parte componentă a unui ansamblu seniorial, împreună cu o reședință care se afla foarte probabil pe locul casei actuale de pe partea nordică, susține conducătorul șantierului arheologic³¹. Prin urmare, pentru Altstadt/Brașovechi, așezarea țărănească dintre dealurile cu nume de sfinți, biserica parohială era Sf. Bartolomeu³², iar biserica Sf. Martin ținea de un nobil local.

Capelele construite pe un teritoriu care avea deja o parohie dețineau drepturi de practici religioase restrânse. Aceste limite ale „capelei” Sf. Martin nu au fost însă detectate. Prin urmare, fiind foarte discutabil statutul de capelă pentru curte nobiliară, avansăm ipoteza că biserica Sf. Martin a fost, inițial, parohială, a unei localități înghițite de așezarea învecinată³³. Pe baza acestui scenariu, ne putem închipui dificultățile financiare pentru acoperirea cheltuielilor de întreținere și reparații. O problemă care era rezolvată atunci când contribuția obținută în timp de la mai mulți credincioși mărunți era acoperită de o mare și constantă donație făcută chiar de seniorul cu autoritate asupra orașului, regele.

Prima mențiune documentară a capelei este legată de regele Sigismund de Luxemburg (1387–1437).

În anul 1395, când a vizitat pentru prima oară Brașovul, suveranul a hotărât pentru capela „*beati Martini in monte Brassoviensi seu de Corona Strigoniensis diocesis*” o danie anuală de 40 de guldeni din impozitul Sf. Martin (Sînmartin) plătit de brașoveni, cu condiția ca prim-preotul să țină întotdeauna în capelă, săptămânal, patru slujbe religioase și, în afară de acestea, câte una în a doua zi după sărbătoarea Sfântului Martin, în a patra zi după ziua Sf. Ladislau, în a cincea zi după ziua Sf. Sigismund, precum și seara, înaintea zilei de Sf. Maria. Dacă nu respecta condiția daniei, pentru fiecare slujbă neținută, preotul trebuia să plătească drept pedeapsă un gulden, iar în caz de recidivă, dublu. Această donație a fost reconfirmată de Sigismund în anul 1427, de Ladislau al V-lea în anul 1455 și de Matia Corvin în anul 1462.

Pentru susținerea serviciului religios în amintita capelă, regele Sigismund a mai dăruit o mănăstire dominicană situată în Cetate, „cu o curte păraginită, ce se întindea până în strada Sf. Ioan și care împreună cu o curte învecinată tot păraginită avea o lungime de 77 picioare”. Pe acest teren s-au construit 14 case și în contul chiriei încasate de pe urma lor trebuiau ținute, săptămânal, la capela Sf. Martin trei slujbe pentru Casa regală. Din timpul guvernatorului Ioan de Hunedoara, chiria de la cele 14 case intra în impozitul datorat Casei regale. În anul 1520, regele Ludovic al II-lea a poruncit ca dania, care atunci reprezenta 28 de guldeni, în timp ce înainte era numai 7 florini și 84 de creițari, să fie plătită anual nemijlocit și fără probleme capelanului de la capela Sf. Martin. Tot în anul 1520, constatând că prim-preotul M. Anton Revel, cu toate că luase cei 40 de guldeni din impozitul Sf. Martin, nu a ținut regulat slujbele stabilite, Ludovic al II-lea a poruncit Magistratului Brașovului să ia cei 40 de guldeni și, fără să țină seama de prim-preot, să angajeze și să întrețină un preot la capelă.³⁴

Grija arătată de regele Sigismund de Luxemburg a condus și la ipoteza că tratatul cu domnitorul Mircea cel Bătrân, primul tratat încheiat de un domnitor român împotriva otomanilor, a fost semnat în capela Sf. Martin³⁵. La începutul anului 1395, domnitorul Țării Românești trecuse în Țara Bârsei pentru a-și pune familia la adăpost în Munții Brașovului și pentru a obține ajutorul militar necesar recuperării tronului pierdut în toamna anului precedent, după invazia otomanilor sultanului Baiazid³⁶. S-a scris că, după reinstalarea lui Mircea în fruntea Țării Românești, în august 1395, regele Sigismund s-a întors la Brașov și a decis ridicarea zidurilor Cetății Coronei³⁷. Însă fortificarea începuse mai devreme și este legată de decretul regal al lui Ludovic cel Mare, dat în 1351, care spune că nu poate fi oraș regal cel care nu are ziduri. Or, la 1395, Brașovul era deja oraș regal. Deci, ca și în alte părți, regele, ca proprietar/stăpân suprem al orașului, îngăduia, îndemna sau ordona extinderea sau refacerea fortificațiilor, de obicei contribuind la operațiune, în general, cu o scutire parțială de impozit.

Construcția primelor ziduri de incintă ale „Coronei” au împărțit Brașovul în „Cetate” (centrul administrativ-economic) și suburbii.

În legătură cu rostul unui post de observație pe Dealul Sf. Martin, în memoria comunității săsești a rămas informația că în turnul bisericii „*la început, aici se aflau archebuze de picior și un paznic care cu cornul său dădea de veste cetățenilor despre amenințarea dușmanilor și pericolul de incendii. În vreme de sărbătoare răsunau de acolo surle și trâmbițe*”³⁸.

Dar vizibilitatea paznicului din turnul bisericii este concentrată pe zona orașului-cetate de mai târziu și pe drumul care urca dinspre Bartolomeu. La câteva sute de metri, pe vârful dealului, vederea este panoramică și utilitatea practică a unui turn de observație pe cel mai potrivit loc din zonă rămâne provocatoare pentru scenariul istoriei Brașovului în secolele XIII – XV.